

שורשיה של המלחמה בסוריה

המשטר הסורי יצא מן המלחמה חלש ומוותש, נעדר יכולת להשיב לעצמו את אחיזת הברזל שקיים במדינה, להניע תהליך של שיקום כלכלי, וממילא, להשיב את האיזון למערכת היחסים שקיים עם בעלי בריתו, ובראשם רוסיה, איראן וחזבאללה. ההישג הצבאי של צבא סוריה בשדה הקרב לא בישר, אפוא, את השבת השקט והיציבות אל המדינה החרבה

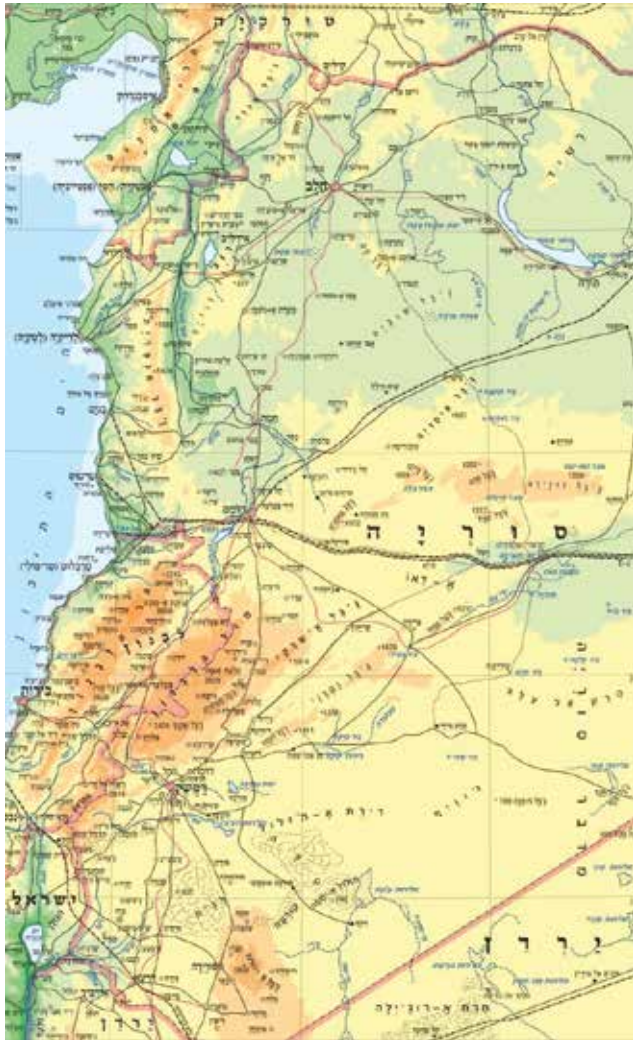
ומחוצה לה, שנטו לראות במשטר הסורי משטר איתן ויציב הנהנה מתמיכה נרחבת מבית. אלא שהתברר כי עוצמה ואיתנות אלה לא עמדו לו ביום מבחן. המחאה שפרצה בכמה ערים בסוריה הייתה אמנם מקומית בתחילתה, מוגבלת ונעדרת אלימות, כמו גם כל סממן אסלאמי, אך סופה שהידרדרה אלי מלחמת אזרחים עקובה מדם, שנמשכה קרוב לעשור והותירה אחריה חברה ומדינה חרבות. במאמר זה נבחן את הרקע ואת הסיבות לפרוץ המחאה, המהפכה, ולימים - מלחמת האזרחים בסוריה.

ביום שישי, 18 במרס 2011, עם סיומן של התפילות במסגדים, פרצו בכמה ערים בסוריה - ובהן חמאה, בניאס וחלב - הפגנות מחאה נגד המשטר הסורי, שבמהלכן השמיעו המפגינים קריאות לחופש ולחירות. הפגנה גדולה התקיימה גם בעיר דרעא, בדרום המדינה, ובה נטלו חלק כמה אלפי משתתפים. ההפגנה יצאה עד מהרה משליטה, ובעימותים בין כוחות הביטחון ובין המפגינים נהרגו שניים מהם, ושלושה נוספים נהרגו ביום שלמחרת.¹ פרוץ המחאה בסוריה הפתיע רבים בתוככי מדינה זו

פרופ' אייל זיסר, סגן רקטור אוניברסיטת תל-אביב, לשעבר ראש מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון. מחבר הספר **סוריה במלחמה: עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה**

המפה באדיבות: משה ברור, **האטלס האוניברסיטאי**, הוצאת יבנה, 2017, עמ' 59

1965 - בניגוד למצרים, לתוניסיה, ללב ולתימן, שבהן שלטו נשיאים מבוגרים, לרוב חולים ומתקשים לתפקד ואף מנותקים מסביבתם - נזקפה אף היא לזכותו של המשטר הסורי ושל העומד בראשו, ובמבט לאחור אפשר אף שהובילה להצלחתו של אסד להוסיף לשרוד על כיסאו.⁴

אלא שלמרות כל זאת הגיעה לבסוף אש "האביב הערבי" גם לסוריה. עם אלה שהופתעו מפרוץ המחאה במדינה ניתן למנות גם את אסד עצמו, כפי שלימד ריאיון שהעניק לעיתון האמריקני "וול סטריט ג'ורנל" בשלהי ינואר 2011, ובו הרגיע את מראייניו המודאגים כי "סוריה איננה מצרים". אסד הסביר כי אין סיבה לחשש מפרוץ מחאה בארצו: "למרות העובדה שאנו סובלים מבעיות קשות הרבה יותר ממדינות אחרות, הרי אצלנו שוררת יציבות. זאת משום שאנו קשובים יותר לבני עמנו וקרובים יותר לעמדות ולתפיסות שבהן הם מחזיקים. כששורר מתח וכשנפער תהום בין מדיניותה של הממשלה ובין עמדות הציבור, נפתח פתח לאי-יציבות ולא-ישקט. מצרים קיבלה סיוע אמריקני ואילו אנו נותרנו בלא כלום ותחת בידוד בין-לאומי, ובכל זאת אצלנו האנשים לא יצאו לרחובות כדי להפגין. שהרי

סוריה עם פרוץ "האביב הערבי"

ההפגנות שפרצו בסוריה במרס 2011 היו חלק מגל של מחאות ומהפכות "האביב הערבי" שהציתו אש גדולה בכל רחבי המזרח התיכון - תחילה בתוניסיה ובמצרים ואחריהן בלב ובתימן. גל זה הועצם בשל מהפכת התקשורת שהתחוללה בעשורים האחרונים בעולם הערבי, ושהביאה לכל בית ולכל אדם באמצעות ערוצי הטלוויזיה הלווייניים, או אף הרשתות החברתיות, את מראות המחאה והמהפכה בלא שהמשטרים הערביים יוכלו לחסום מידע זה, כפי שנהגו לעשות בעבר.²

בתחילה נראה היה כי גל מחאות ומהפכות זה עתיד לפסוח על סוריה, וזאת בשל מה שנראה היה כשוני מהותי בין המציאות הסורית ובין זו ששררה למשל במצרים או בתוניסיה.

ראשית, פניה של החברה הסורית, ובעיקר הרכבה העדתית, היו שונים תכלית השינוי מאלה של חברות ערביות אחרות. קרוב ל-40% מתושביה של סוריה נמנו עם בני עדות המיעוטים, ובראשם בני העדה העלווית השולטים במדינה (כ-12% מכלל האוכלוסייה). ואולם לצידם חיו נוצרים לעדותיהם (כ-13%), דרוזים (כ-5%) וכורדים (כ-10%). כל אלה לא הסתירו את חששם מפני ערעור היציבות במדינה ומעלייתם של כוחות אסלאמיים רדיקליים העשויים לדרדר את החברה הסורית אלי מלחמת אזרחים וג'האד.³

שנית, סוריה נמצאה במצב של מלחמה עם ישראל. החשש מפני התלקחות של סיבוב לחימה מחודש בין שתי המדינות שימש במשך שנים רבות בבחינת קרדום לחפור בו בעבור המשטר הסורי, במאמציו לחזק את הלגיטימציה שלו ולגייס לטובתו תמיכה ציבורית רחבה.

שלישית, סוריה סבלה אמנם משורה ארוכה של בעיות חברתיות וכלכליות קשות. ובכל זאת, המציאות הכלכלית בסוריה לא נתפסה, אפשר שבטעות, כמשברית כמו זו ששררה למשל במצרים או בתוניסיה.

פרוץ המחאה בסוריה הפתיע רבים בתוככי מדינה זו ומחוצה לה, שנטו לראות במשטר הסורי משטר איתן ויציב הנהנה מתמיכה נרחבת מבית. אלא שהתברר כי עוצמה ואיתנות אלה לא עמדו לו ביום מבחן

רביעית, סוריה נותרה מדינה סגורה שעברה תהליך איטי, ובעיקר מוגבל, של היפתחות לעולם הרחב. דומה אף שכלל שבשאר אל-אסד הלך והתבסס בשלטון - כך התעצם הדיכוי האלים של מתנגדי המשטר. ולבסוף, העובדה שבראש המשטר הסורי ניצב אדם צעיר, יליד

הפגנה נגד משטרו של אסד. ניסיונו של המשטר לדכא באלימות את המחאה הוא שהביא להידרדרות של סוריה אלי מלחמת אזרחים

שורשי המחאה בסוריה - מחאת האיכרים

היקפן של ההפגנות בסוריה בשלביה הראשונים של המחאה היה מצומצם, שכן נטלו בהן חלק מאות ולכל היותר אלפי מפגינים. נוסף על כך הן הוגבלו לאוכלוסייה הסוניית באזורי הכפר והפריפריה, ובתחילה אף לעיר דרעא שבדרום המדינה, ולעיירות ולכפרים שסביב לה. אלא שדווקא בני העדה הסוניית באזורי הכפר והפריפריה בסוריה היו המעוז ואף מקור הכוח של מפלגת הבעת', ושל המשטר שקם במדינה לאחר מהפכת הבעת' של 8 במרס 1963.

ראוי להזכיר כי משטר הבעת' הסורי שירש אסד מאביו היה תוצר מובהק של מהפך חברתי ופוליטי, שהתחולל בסוריה בעקבות מהפכת הבעת'. כזכור, המהפכה הביאה להיפוך הפירמידה השלטונית בסוריה. את מקומה של האליטה העירונית הסוניית ששלטה בחיים הפוליטיים ובחיי החברה והכלכלה זה מאות בשנים, החליפה קואליציה של כוחות פוליטיים וחברתיים עולים שבאו מקרב מגזרים דחויים ומקופחים בחברה הסורית. בראש ניצבו בני העדה העלווית, ובהם משפחת אסד, ומאחוריהם בני עדות המיעוטים האחרות בסוריה.

ואולם לצד אלה נמנו עם שורותיו של המשטר בני העדה הסוניית, שמוצאם מן האזורים הכפריים ואזורי הפריפריה. במהלך השנים השתלבה קבוצה נוספת בקואליציה השלטת, הגם שכשותפה זוטרה - האליטה הכלכלית הסוניית. אותה אליטה, בעיקר בדמשק, השכילה לקטוף את פירותיה של מדיניות הפתיחות הכלכלית שאימץ משטרו של

העניין שמוציא אנשים לרחובות אינו הדרישה לרפורמות או בעיות כלכליות, אלא האמונה האידיאולוגית שלהם⁵. אסד העריך אפוא כי עמדותיה של סוריה בסוגיה הפלסטינית ובשאלת היחסים עם ישראל יעניקו לה חסינות מפני גלי המחאה השוטפים את העולם הערבי, בהיותן של סוגיות אלה - לתפיסתו - מפתח להבנת הנפש הערבית והלכי הרוח בעולם הערבי, וממילא אבן בוחן לדעת הקהל הערבית - שעל-פיה היא גוזרת או לשבט או לחסד את דינם של המשטרים הערביים. אלא שעד מהרה התברר לאסד כי בהשתייכותו ל"ציר ההתנגדות", לצד איראן וחזבאללה, לא היה די כדי למנוע את פרוץ המחאה בארצו.⁶ הלהבות שפרצו בסוריה התפשטו בהדרגה לרחבי המדינה. בניסיון להחניק את האש שהתלקחה בארצו הטיל הנשיא

הסורי את צבאו נגד בני עמו, אך בכך היה רק כדי לשפוך שמן על מדורת המחאה והמרי. בתוך חודשים אחדים הפכה המחאה שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת, ובעיקר נטולת אלימות, להתקוממות עממית רחבת היקף, ובסופו של יום למלחמת אזרחים. בחלוף השבועות והחודשים לבשה מלחמה זו גם צביון עדתי, וגרוע מכך - צביון דתי שעניינו מלחמת ג'האד, שעליה הכריזו קבוצות אסלאמיות רדיקליות שקמו בכל רחבי סוריה נגד משטרו של אסד.⁷

קריקטורה של הקריקטוריסט הסורי עלי פֶּרְצֵט

באלימות מחאה זאת הוא שהביא להידרדרות של סוריה אלי מלחמת אזרחים.

סוריה - מהפכה ומלחמה

בתוך חודשים אחדים הפכה המחאה שפרצה בסוריה להתקוממות עממית רחבת היקף, ובסופו של יום אף למלחמת אזרחים נעדרת הכרעה. נוסף על כך, סוריה הפכה לשדה קרב ושמא לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית, שבה שימשו אסד ויריביו מבית "חיילים" על לוח השחמט במשחקם של המעצמות הגדולות ושל כוחות אזוריים מתחרים: בראש ובראשונה רוסיה, אך לצידה גם ארצות-הברית, ונוסף להן גם איראן, טורקיה, סעודיה וקטר. מעורבותן של כל אלה רק החריפה את המשבר בסוריה, הזינה את הלחימה המתנהלת על אדמתה וגרמה להתמשכותה.¹¹

בסופו של יום, לאחר שרוסיה ואיראן התערבו במלחמה והתייצבו לצידו של אסד, עלה בידי המשטר הסורי ובעלי בריתו להשיג הכרעה בשדה הקרב. הנשיא הסורי שרד על כיסאו, נשען על תמיכתם של כוחות הצבא ומנגנוני הביטחון, שלא קרסו למרות המהלומות שספגו. מאחוריו נותרה, לפחות בחלקה, אותה קואליציה חברתית רחבה ובראשה בני העדה העלווית, שהוסיפה להעניק לו תמיכה במהלך שנות המלחמה.

סוריה הפכה לשדה קרב ושמא לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית, שבה שימשו אסד ויריביו מבית "חיילים" על לוח השחמט במשחקם של המעצמות הגדולות ושל כוחות אזוריים מתחרים: בראש ובראשונה רוסיה, אך לצידה גם ארצות-הברית, ונוסף להן גם איראן, טורקיה, סעודיה וקטר

מחיר ניצחונו של אסד היה, עם זאת, יקר מנשוא: למעלה מחצי מיליון הרוגים, כשני מיליון פצועים, וכ-11 מיליון סורים - מחציתה של האוכלוסייה - שאיבדו את ביתם בקרבות. כשליש מהם, בין חמישה לשמונה מיליון, הפכו לפליטים מחוץ לארצם, ללא סיכוי שיותר להם לשוב אי פעם אל מולדתם.¹² המשטר הסורי יצא מן המלחמה חלש ומוותש, נעדר יכולת להשיב לעצמו את אחיזת הברזל שקיים במדינה, להניע תהליך של שיקום כלכלי, וממילא, להשיב את האיזון למערכת היחסים שקיים עם בעלי בריתו, ובראשם רוסיה, איראן וחזבאללה. ההישג הצבאי של אסד בשדה הקרב לא בישר, אפוא, את השבת השקט והיציבות אל המדינה החרבה. **ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.**

חאפט' אל-אסד מאז נובמבר 1970.⁸ המשטר הסורי שכוננה משפחת אסד בסוריה שיקף אפוא את המציאות החברתית, ולמעשה את המפה הסורית של המחצית השנייה של המאה ה-20, ונתן ביטוי לתמורות שהתחוללו במדינה במהלך אותן שנים. עיקרן - פריצתם של בני עדות המיעוטים ושל תושבי אזורי הכפר והפריפריה מקרב בני העדה הסוניית, אל מרכז הבמה הפוליטית במדינה.

אלא שבעשורים האחרונים של המאה ה-20, ובוודאי שמראשית שנות האלפיים, הלכה המציאות הסורית והשתנתה. המשטר הסורי ובעיקר מפלגת הבעת', שהייתה לו גוף מארגן ומסדר, לא השכילו להתאים עצמם למציאות המשתנה. התוצאה הבלתי נמנעת הייתה יצירתו של פער ואף העמקתו כדי תהום שאיננה ניתנת עוד לגישור, בין המשטר ומפלגת

הבעת' העומדת מאחוריו ובין אזורי הכפר והפריפריה, ובהם ערים כדרעא ודומותיה.

החברה הסורית עברה במהלך העשורים האחרונים שינויים מפליגים. בראש ובראשונה, גידול דרמטי של האוכלוסייה, תוצאה של שיעורי ריבוי טבעי מן הגבוהים בעולם (3.5-3.8 אחוזים) שנרשמו בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20. סוריה שעליה השתלט אסד האב ב-1970 מנתה כשישה מיליון נפש, ואולם בשנת 2011 כבר נמנו בה קרוב ל-25 מיליון נפש. משמעות הדבר הייתה מיליוני צעירים שהתקשו למצוא מקום עבודה, ושנעדרו נגישות למערכת החינוך ולשירותי הבריאות והרווחה.⁹

לצד זאת ראוי להזכיר גם את השלכותיה של המדיניות הכלכלית של ממשלת סוריה, שביקשה לפתוח את המדינה לכלכלה העולמית ולעודד השקעות זרות, אך גם להגביר את פעילות המגזר הפרטי בתוככי המדינה. מדיניות זאת כללה בין היתר צמצום של הסובסידיות והתמיכות הכלכליות שניתנו למגזרים השונים, ובראשם המגזר החקלאי, נוסף על חשיפה מוגברת ליבוא זול, למשל מסין ומטורקיה, שפגעה בבעלי המלאכה ובתעשיות הקלות המסורתיות. התוצאה הייתה גידול בממדי העוני במדינה לצד צמיחה במעמד של מתעשרים, וממילא הרחבת הפערים בחברה הסורית.

ולבסוף, ראוי להזכיר כי במחצית השנייה של העשור הראשון של שנות האלפיים חוותה סוריה בצורת - מן הקשות שידעה מעודה. פגיעתה של הבצורת הייתה קשה במיוחד באזורים החקלאיים דוגמת עמק הפרת ואזור הג'זירה, אזור הע'אב שבצפון המדינה ואזור החוראן, ובמרכזו דרעא, בדרומה. הירידה בהיקף הגידולים החקלאיים והפגיעה במשק החי אילצו את המשטר הסורי, לראשונה זה שנות דור, לייבא מוצרי מזון.¹⁰

כל אלה העצימו תחושות של כעס ותסכול ושל היעדר תקווה לעתיד טוב יותר, שהובילו לבסוף לפרוץ המחאה במדינה - מחאתם של איכרים רעבים ללחם, לצדק ולחירות, בני העדה הסוניית מאזורי הכפר והפריפריה. ניסיונו של המשטר לדכא

